

Pesnik Tin Ujević

Radoslav
Dabo

Antun Gustav Matoš (1873—1914) je z logiko misli in preciznostjo stilnega postopka svoje učence zadolžil bolj kot katerikoli drug spodbudnik. V letih pred prvo svetovno vojno, ko je slutiti razpad avstrijskega imperija — in ko so v teku pretežno psevdoromantične razprave o tem, kakšni naj bi bili jeziki južnoslovanskih narodov in njihove skupnosti v prihodnosti, je A. G. Matoš svoje misli o jeziku izrazil v znani anketi o jugoslovanskem vprašanju, anketi, ki je potekala na straneh goriške revije Veda: »Naročito mi Jugoslaveni nismo centraliste, pa liberalizmu misli našega federalizma političkog treba odgovarati vrsta literarnog jezičnog federalizma. Da je Vraz svoje stihove pisao slovenački, bili bi bez sumnje življi i bogatiji. Da je Prešeren pošao tragom Vrazovim, pre-stao bi biti pjesnik prvog reda . . . Tek uzajamnost naših jezika i ravnopravnost njihova može direktno koristiti jedinstvu . . . Propagirajmo slovenačku knjigu među nama, a našu među vama«. (Odgovori na Vedino anketo o jugoslovanskem vprašanju, Veda, Gorica 1913, str. 103—104). Augustin Tin Ujević, ki je iz Matoševga kroga izšel kot največja kvaliteta te sredine, nosi Matoševe misli že v začetku svoje književne poti kot svoje. Z razvojem bo Ujević svojim demokratskim mislim dal vse večji mednarodni pomen. Zelo redko ali skoraj nikoli se k tem mislim ne vrača v svojih zrelih letih — k stvarjem, ki so zanj tako logične, da je o njih vsak razgovor odveč. Ker se je Ujević že na začetku svojega književnega in političnega delovanja zavzemal za svobodo in avtonomijo vsakega od južnoslovanskih narodov in jezikov, je kazal zanimanje tudi za slovensko književnost in slovenska politična vprašanja. Prav tako naletimo že zgodaj tudi na straneh slovenskih revij na resne zapise o poeziji Tina Ujevića. Ti zapisi se razkrivajo kot nasprotje množici tistih, ki se ukvarjajo z Ujevićevim življenjem kot s prvorazredno senzacijo.

Že v gimnazijskih dneh, a še posebej v Matoševem krogu in v krogu jugoslovanske revolucionarne mladine, se je Ujević kot aktivni udeleženec v kulturnem in političnem življenju naših narodov srečeval tako s slovensko književnostjo kot slovensko politično resničnostjo.¹ Ob delni skladnosti Prešernovega doživljajskega sveta s svetom Ujevićeve poezije do 1919 posveča Ujević pesem Dah iz zbirke Lelek sebra Dragotinu Ketteju, *Sloveninu i Slovincu*, kar jasno kaže na eno od Ujevićevih liričnih simpatij, ki z njo deli sorodnost. V času pariških emigrantskih dni prevaja Ujević iz nemščine

¹ O vzajemnosti in prežemanju Matoševih in Ujevićevih misli jasno govori Ujevićev članek »Slovenački Preporod«, ki je objavljen v šibeniškem časopisu Naprednjak 22. 11. 1912. Ko je pisal o slovenski reviji Preporod, Ujević končuje: *Novo glasilo preporučamo svim prijateljima našeg omladinskog pokreta, koji čitaju slovenački, a ne bi smio biti ni jedan inteligentan Srbin ili Hrvat, da ne poznaje toga našega jugoslavenskoga dijalekta, na kojemu postoji cijeli jedan znatno dio naše literature.* Matoš in Ujević torej okrog leta 1910 sprožita misel, ki je o njej tudi danes potrebno govoriti kot o nujnosti vsaj delne realizacije, ki so zanjo historične razmere dozorele.

v francoščino delo Ivana E. Kreka Slovenci. Po 1919. Ujevićev interes in s tem tudi pisanje o tekočih vprašanjih južnoslovanske resničnosti, torej tudi literatur, pojema. Ujević, zdaj bohem, se v proznih delih komaj neznatno dotika avtorjev in del svoje sredine in svojega časa. Tedaj, to je, po povratku iz Pariza 1919, nastaja o Ujeviću mit, večkrat razkričanost, torej vse, kar razumemo pod pojmom tako imenovane grenke slave. O bohemu Ujeviću mnogo govore, njegovo poezijo kot visoki domet sprejemajo vsi, ki se ukvarjajo s pojmom pesniške kvalitete, a vse do novejšega časa na hrvaškem in srbskem področju ni veliko del, ki ne bi bila uglašena senzacionalistično, z namenom, da se Ujevićevo bohemstvo prikaže čimbolj atraktivno. Zapisi v slovenskih revijah se nam tu kažejo kot izjema. Ti zapisi so nastali na podlagi Ujevićevih knjig, ne na podlagi pesnikovega nesrečnega življenja. Če bi pa Ujević uresničil svoj namen, izražen v nekem pismu iz leta 1931 (Pismo Sveti Maksimoviću, Sabrana djela, XIV, str. 329): »*Možda na proleće odem . . . u Emonu (Ljubljano)*«, bi verjetno še danes krožile kake legende o Ujevićevem življenju v Ljubljani, ko je že živel v vseh naših pomembnejših mestih (v Beogradu 9, v Sarajevu 7, v Zagrebu 20 let).

I.

O Ujeviću so v Sloveniji dosti pisali, manj pa so ga prevajali. Prevodi pesnika Boža Voduška (Naša sodobnost, 1957; Vodušek je prevedel Ujevićeve pesmi: Blaženo jutro, ki razlilo . . ., Orfika, Sin svetovij, Vsakdanja tožba) so zgled prevajanja, kjer je izvirnik z adekvatno kreativnostjo prelit v slovenski jezik in kjer prevod zazveni z isto sugestivnostjo, ki jo vsebujejo Ujevićevi teksti.

Med kritičnimi zapisi o Tinu Ujeviću je posebne pozornosti vreden zapis Mirana Jarca, objavljen v reviji Dom in svet še leta 1927. Ko je Miran Jarc pisal o Ujevićevi zbirki Kolajna (1926), je ugotovil naslednje: » . . . Po slogu so te pesmi tako *slovenske*, da presenetljivo ob njih doživiš našo bolelost, nemo in prikrito, Prešernovo, Kettejevo, Cankarjevo in spoznaš, kako tuja nam je borbenost Nietzscheja in umstvenost Kanta, ki so jo neslovenski ljudje zanašali v našo sodobno literaturo« (Dom in svet, 1927, str. 45–46). Pomembni so tudi zapisi Božidarja Borka (Ljubljanski zvon, 1926; Naša sodobnost, 1955), Tineta Debeljaka (Dom in svet, 1935), ki v dveh nadaljevanjih zarisuje Ujevićev pesniški portret, potem Herberta Grūna (Beseda, 1955), posebej pa Toneta Potokarja, ki leta 1951 v mariborski reviji Nova obzorja objavlja avtoriziran prevod Ujevićeve pesmi Vsakodnevna tožna pesem, kot tudi zapis o Ujeviću. O njem beremo za tisti čas zelo pogumno opazko: » . . . nimam namena govoriti . . . tudi o njegovi revolucionarnosti, ki je nekateri nočejo videti . . .« (Nova obzorja, 1951, str. 479). Posebej dragocena je Potokarjeva obsežna priloga Tinova pisma Sveti Maksimoviću u Skoplje (objavljena v zagrebški reviji Kolo, 3, 1963).

Ujevićev izgon iz Beograda leta 1925 spremljajo različne reakcije, ki v glavnem senzacionalistično, zabavno in antirežimsko »branijo« pesnika. Sodeč po pismih iz tega časa, so ti zapisi Ujevića spravljali samo v apatijo. Vsi ti zapisi so bili oblika protesta proti kralju in policijskemu režimu, obenem pa »ožemanje« pesnika, ki so ga iz Beograda pregnali v rodno Dalma-

cijo. Pavel Golia² prav tedaj objavlja svoj Manifest poetu Tinu Ujeviću (Ljubljanski zvon, 1, 1926). Ampak zlovoljnemu in resigniranemu pesniku, kot je videti, takrat ni bilo mnogo zanj, ker v pismu Gustavu Krklecu iz Zagreba v Beograd 26. 4. 1926. piše: »... *nema potrebe da mi šalžete original pjesme Pavele Golije, jer se Lj. Z. nalazi u kafani Medulić u Zgbu, a na stihove me upozorio već prije 40 dana g. Anton Novačan. Samo što nisam sve savršeno dobro razumio, jer ne znam toliko slovenački*« (Sabrana djela, XIV, str. 270). Koliko je bilo tedaj Ujeviću do samega sebe in do ljudi, ki z njim solidarizirajo, priča tudi pismo, ki ga je 23. 4. 1926. prav tako pisal pesniku Krklecu: »... *Ja sam već umro, ja sam i pokopan ... Ja ... godinama, već ništa ne pišem. Niti ću pisati*« (Sabrana djela, XIV, str. 268). Ujevićeve narave po letu 1919, ko je fizično živel na dnu življenja, v duhu pa visoko nad ravnijo povprečnega intelektualca, ni mogoče reducirati na znak enega ali enotnega tolmačenja. *Jedna sam osoba složena od više drugih*, je naslov pesniške proze, ki jo je objavil v časopisu Savremenik leta 1938. Torej: zapletena osebnost, ki omogoča večplastnost postopka do samega sebe in tako pa tudi razlaganje pesništva in prevajanje ali prepesnjevanje na tuje kot tudi bližnje slovanske jezike.

II.

Avgustin Ujević. Rodil se je 5. 7. 1891 v Vrgorcu (Dalmatinska Zagora) v zapuščenem turškem stolpu. Pri krstu je dobil ime Avgustin in s tem imenom se je podpisoval do leta 1921, ko ga je skrajšal v Tin.

Njegov oče je bil učitelj, ki je znal nemško in italijansko, tako da je Ujević že v domači hiši dobil osnovo, ki je iz njega naredila poliglota. S starši se je selil v Imotski in Makarsko, od tam v Split, kjer je maturiral. V gimnazijskih dneh se je spoznal s staro in novo hrvaško kulturo, klasično književnostjo, hkrati so ga privlačevale romanske književnosti, posebno vrenja v francoski novejši liriki (Baudelaire, parnasovci, modernisti). Izmed domačih izvirov ga je privlačevala poezija renesanse in baroka, od novejših pesnikov pa Silvije S. Kranjčević in Antun Gustav Matoš, ki je ostal njegov najučinovitejši učitelj.

Leta 1909 se je vpisal na filozofsko fakulteto v Zagrebu. Isto leto je objavil tudi prve pesmi. Spoprijateljil se je z A. G. Matošem, ki se je leta 1908 vrnil iz Pariza. A že čez kratek čas se je prijateljstvo skalilo. Razvila se je iskriva, duhovita in brezobzirna polemika, ki se je v njej učitelj izkazal za bolj učinkovitega. V Matoševem krogu je Ujević — kot Matoš sam — umerjen nacionalist in federativen Jugoslovan. Od 1911 je Ujević v vrstah jugoslovanske revolucionarne mladine. Aktivno deluje pri rušenju avstrijskega imperija in si prizadeva za ustvarjanje jugoslovanske skupnosti na re-

² Ujeviću posveča pesmi vrsta pesnikov (V. Nazor, N. Polić itd.). Videti je, da je bil Ujeviću posebno ljub Goliov Manifest. Potem ko je Ujević prebolel najhujši val krize se je zanimal za Goliov Manifest, ki tudi za poznavalca slovenskega jezika ni v vsem »savršeno razumljiv«. 21. 5. 1926. Ujević piše Gustavu Krklecu v nemščini: *Liebster Gustav Adolph! Bitte gefälligst, wollen Sie mir ein Exemplar der Buktinja mit der Übersetzung Golia's Manifesten nach Agram, Kazališna, senden?* (Dragi Gustav Adolf! Ali bi mi, lepo Vas prosim, poslali primerek *Buktinja*, ki je v njem prevod Goliovega Manifesta v Zagreb, v Kazališno kavarno?) Sabrana djela, XIV, str. 282.

publikanskih federativnih osnovah, piše članke in s svojimi mladostnimi somišljeniki ustanavlja glasila. Avstrijske oblasti ga preganjajo, zato ne more ostati v Zagrebu in za kratek čas nadaljuje študije v Beogradu, od tam pa gre konec leta 1913 v Pariz.

Ko je bival v Parizu, je kot pisatelj povsem dozorel. Toda od nekdanjega prvaka revolucionarne mladine, izrazitega ekstravertiranega človeka, je postal introvertiran, tragično osamljen, razočaran nad politiko, ljudmi in samim seboj. Edino vera v umetnost, posebej v poezijo, se mu je okrepila, verjel je, da umetnost opravičuje ustvarjalca in pomaga svetu. Proces Ujevićevih pariških trpljenj in preobrazb je raziskoval Dragovan Šepić v razpravi Augustin Ujević u Parizu (tragom dokumenata) v zagrebški reviji Forum 1966. leta, vendar bo to obdobje življenja ostalo še naprej nezadostno osvetljeno.

V Parizu obiskuje v letih 1913 in 1914 predavanja na Sorboni in objavlja članke o politiki in kulturi. V začetku vojne kot prostovoljec sodeluje v francoski mornarici, vendar se na intervencijo Frana Supila vrne v Pariz, da kot znani borec, inteligent, poznavalec jezikov dela v jugoslovanskem odboru. V odboru deluje kulturno-propagandno, piše članke in jih objavlja v Ameriki in Evropi. Ker mu nekaterih člankov ne tiskajo, čedalje bolj izgublja voljo za takšno pisanje. Z nekim Francozom piše slovnico srbskohrvatskega jezika, ki je zanjo uvod napisal Milenko Vesnić, poslanik kraljevine Srbije v Parizu.

Po letu 1915 Ujević doživlja udarce. Med vojno mu umreta brat in oče, s čimer se pesnik nikoli ne bo mogel sprijazniti. Potegne se vase, želi si študirati, učiti se. Odbor in poslaništvo hočeta Ujevića pritegniti k sodelovanju. Kipar Ivan Meštrović ga v imenu odbora zadolži, da napiše brošuro o civilizaciji Slovanov na Jadranu; za to dobi Ujević solidno akontacijo.

Ujević pride do trdnega prepričanja, da odbor in poslaništvo nista na strani tistega, za kar se je borila in se bori revolucionarna mladina. Ujević je za demokratično republiko Jugoslavijo, ne za kralja in Pašića. Tu je glavni vzrok za njegov nepomirljivi odnos do Vesnića in nekaterih ljudi iz odbora. Ujević zanemarljivo obveze do odbora, Vesniću vrne potni list, ne piše brošure, ki je zanjo prejel denar. Proti njemu na razne načine spletkarijo, za to pa največ dolži Vesnića. V nekem pismu iz leta 1917 piše: *»Tek moja tolstojevska čovječnost i novozavjetna ljubav opraštanja tumače što probleme u igri nisam riješio revolverom«* (Sabrana djela, XVII, str. 231). Druži se s Trockim, Erenburgom, verjetno tudi z Leninom in z njimi pretresa aktualna vprašanja. Strada in s tovariši *»obija kaldrme«*, kritizira ljudi iz odbora in poslaništva.

Nato se je v tem ponosnem in upornem introvertitu razplamtela ljubezen, najbolj verjetno do nečakinje (ali hčerke) poslanika Vesnića. Kot v vsem drugem, tudi v ljubezni išče vse celovito, idealno, a namesto celovitosti, v vsem najde samo okrnjenost. Kako je bilo s to ljubeznijo, ni znano. Verjetno je vmes še kakšna kasnejša ljubezen, kar lahko sklepamo iz pisem in zbirke Kolajna. Po priznanju iz proze Ispit savjesti (Kritika, 1923) se za pesnika ljubezen konča nesrečno.

Pomembnejši vzrok za Ujevićevo preobrazbo je v naslednjem: Ujevićevo nasprotje, kot tudi nasprotje njegovih tovarišev z odborom raste.

Konec 1917 in v začetku 1918 doživi kulminacijo; saj s tovariši spozna, kdo jih izkorišča. Medtem ko so trpeli, so mešetarili z njimi, ideali njihove

mladosti pa so bili neuresničeni. Med delom mladih se je izoblikovalo mnenje, da je treba vzpostaviti stik z Italijo, ki je z odborom in poslaništvom zaradi mej v napetih odnosih. Ujević se je zavezal, da bo napisal pismo uredniku milanskega časopisa *Il Popolo d' Italia*, Benitu Mussoliniju. Pismo je bilo objavljeno 26. I. 1918, in sicer z Mussolinijevim komentarjem, ki z njim »Uljevichu« priznava pomen v boju za »pravične italijanske zahteve« (o tem D. Šepić). Toda Mussolini je »Uljevichevo« pismo falsificiral — v skladu s svojimi iredentističnimi aspiracijami. Ko so v Parizu prekomentirali »takšno« pismo, nihče ni mislil na falzifikat, potrdili so samo, da je samo po sebi škodljivo iz več razlogov. Pismo je baje zbegalo tudi Ujevićeve tovariše iz vrst revolucionarne mladine. Na javnih sestankih so sklenili, da se ne sme nihče družiti z Ujevićem, sicer bo izključen. In tako je tudi bilo. Stvari so stekle. Zaradi porazov je Italija spremenila svoj odnos do odbora in Ujević je ostal čisto sam. Kaj se je z njim tedaj dogajalo, ne vemo zanesljivo. Logično je, da so ga »opazovali«, provocirali, večkrat pretepli »apači«, ki mu prej že po Vesničevem »naročilu« niso dali miru; napadali so ga, češ da ima neke dokumente, ki bi lahko kompromitirali ljudi iz odbora in poslaništva. Nekaj ohranjenih pisem iz tega časa govori o »pometenem« Ujeviću (čeprav sarkastičnem). V pismu, ki ga prijatelju pošlje v Južno Ameriko, kamor se misli izseliti, piše: »J'ai remarqué comment mon article enoyé au *Popolo d'Italia* a été falsifié«. — (Opazil sem, da je bil moj članek, ki sem ga poslal časopisu *Popolo d'Italia*, falzificiran, Forum, 1967). V domovino se je vrnil sredi 1919 kot popolna ruševina. Med potjo so ga (po njegovem pripovedovanju) v marsejski luki pretepli tajni agenti »kralja Aleksandra in mu v morje vrgli kovček z rokopisi«. V domovino se je vrnil brez česarkoli v rokah ali žepu. Kratek čas je ostal v Splitu. Kot izgubljen je zaradi smrti očeta in brata, posledic vojne in svoje usode med preživetimi travmami, tako da ne želi poznati niti svoje matere.

Prvi zbirki pesmi, *Lelek sebra* in *Kolajna*, sta nastajali v Parizu, v manjšem delu v domovini (v Splitu in Zagrebu 1919). Vse te pesmi je 1919 predal pesniku Ljubu Wiesnerju; ta jih je nameraval tiskati v Zagrebu in Ujeviću vnaprej plačal nekaj honorarja, vendar sta izšli v Beogradu v dveh delih: *Lelek sebra*, 1920 in *Kolajna*, 1926.

Je del resnice v mnenju, da je Ujević »pohitel« v Beograd (januar 1920) predvsem zato, da se čimbolj neposredno »soočí« z ljudmi, ki so v veliki meri povzročili njegov zlom. Vendar se je v dvajsetih letih v Ujeviću pojavljal odpor do svoje preteklosti, do vzorov, do svojega dela, do ureditve, do samega sebe. Javno se je razglašal za socialista in komunista, vendar je ostal neangažiran, zunaj KPJ (Krlježa — Cesarec). Leta 1922 napove FNRJ — SFRJ: »Ja ipak vjerujem da u slučaju povoljnih prilika, kao što su različni vjetrovi, ili ako nam ne izostanu povoljni preduslovi, federativna ili unitarna Republika Sovjeta može da bude proglašena u Jugoslaviji (ili Jugoslavijama) za neko 20 godina, dakle oko 1942« (T. Ujević: Prilog ka kritici društvene reakcije, Novo čovječanstvo, 1, 1922). Ujević je vizionar, zrašel s prihodnostjo, veselje in zemlja se zrcalita v njegovem duhu.

Piše pesmi in prozo, prevaja, pogloblja se v filozofijo, predvsem indijsko, privlačita ga zlasti Tolstoj in Gandhi. Njegovo duhovno in fizično življenje je povsem zunaj norm časa. Maščuje se mu, da bučno sramoti kralja in Pašića, zaradi tega ga konec 1925. leta preženo iz Beograda.

Konec 1925 in v začetku 1926 je v Dalmaciji, in sicer v Krivodolu. To je čas, ko se pesnik uči in piše, ko (kot pravi sam) spet postaja Augustin Ujević in ko je nastala čudovita pesniška proza *Uspavanka iz Krivodola*.

Sredi marca 1926 pride v Zagreb. Videti je bilo, da bo začel živeti »bolj solidno«. Dosti piše, takrat je nastala znana poema *Ridokosi Mesije*. Izdajatelj proti njegovi volji objavi zbirko *Kolajna*. V protestnem pismu izdajatelju sprostí svoj bes in za svojo nesrečno usodo krivi kraljevsko vlado: »Svinjarija je cijele Antante, a pogotovo naših dvorskih srpskih burgera kako sam bio tretiran u životu ... Vi znate kako sam žalosno poslije toga prošao u prijestolnici naše čuvene balkanske demokracije« (Sabrana djela, XIV, str. 277).

V zgodnji jeseni 1926 neko beograjsko športno moštvo pri povratku iz Zagreba sprejme »brezplačno« Ujevića; ta živi v Beogradu do pozne jeseni 1929, ko odide, in pusti za sabo rokopise, ki so izgubljeni.

Z bolnim grlom, razrvanimi živci in slabih oči pride v Split, kjer v glavnem ostane do jeseni 1930. V teh nekaj mesecih napiše vrsto pesmi in esejev, tako da je ta kratek čas najplodnejše obdobje ustvarjanja. V začetku jeseni pride iz Splita v Sarajevo in ostane tam do 1937. Leta 1931 v Sarajevu objavi brošuro *Nedjela maloljetnih in Dva glavna bogumila* (Lav Tolstoj i Mahatma Gandhi). Naslednje leto mu v Nikšiću izide zbirka *Auto na korzu*, 1933 pa v Zagrebu zbirka *Ojađeno zvono*, leta 1937 v Beogradu izbor *Pesme*. Konec istega leta se vrača v Split, v skromni sobici v Sarajevu pa pusti knjige in rokopise, ki so delno ohranjeni, za kar gre zahvala književniku Rizi Ramiću.

V Splitu je do spomladi 1940, ko se preseli v Zagreb. Tu mu že prej, 1938, izidejo knjige proznih zapisov *Ljudi za vratima gostionice in Skalpel kaosa*. Za Ujevića pride nekaj boljših dni, čeprav samo za kratek čas. Opusti svoje bohemsko življenje in stopi v redno novinarsko službo ter je v glavnem zadovoljen. Toda zatem je vojna in v letih neposredno po 1945 neka-teri Ujevićevo poezijo razglašajo za dekadentno. Pesnik ne more tiskati svojih del, po 1950 se stvari spremene, ko izidejo Ujevićevi številni prevodi iz francoske, angleške, italijanske, švedske itd. proze in poezije (predvsem: B. Cellini: Moje življenje, E. A. Poe: Črni maček, J. P. Sartre: Gnus, P. R. Paz: Stebri noči, M. Proust: Na poti za izgubljenim časom, W. Whitman: Travne bilke, E. Verhaeren: Sonce v človeku, itd.). L. 1950 v Zagrebu izide izbor *Rukovet*, 1954 zbirka *Žedan kamen na studencu*. Svoj brezpraven čas preživlja zelo revno, tudi tu mu priskočijo na pomoč prijatelji (ki je z njimi še naprej na »Vi« in »gospod«). Dneve preživlja po knjižnicah in po gostilnah, najraje v Masarykovi ulici.

Po letu 1950 deluje Tinova poezija bolj funkcionalno kot kadarkoli prej. Med mlajšim rodом ni pesnika, ki mu Ujevićeva poezija ne bi bila vzor. V vsaki reviji ga radi sprejmejo. Telesno je videti zdrav, čeprav že leta toži o »prehladu, ki ne mine«. Konec 1954. odide k zdravniku in ta ga napoti v bolnico. Odkrijejo maligni tumor grla. Kolikor bolj se bolezen slabša, toliko bolj postaja osamljen. Ne more več govoriti. Prijateljem piše iz bolnice dopisnice, med njimi so posebno zanimive dopisnice Nikoli Poliću, prijatelju in pesniku s Sušaka. Ko piše drugim, je prežet z življenjsko vedrino, medtem ko Nikoli Poliću govori o trpljenju, ki ga bolj od česarkoli drugega blaži prijateljski glas, ki po njem umirajoči pesnik hrepeni. Umrl je 12. 11. 1955. Po tem letu izšlo več njegovih del, potem pa so izšla *Sabrana djela* v 17 zvezkih.

III.

Od l. 1918, točneje od objave pisma, ki ga je na podlagi Ujevičevega dopisa Mussolini falzificiral (ali dal falzificirati), je živel samotarsko in podvržen alkoholu. Postajal je vedno večji bohem in ni imel moči, da bi se bil iz tega iztrgal. Vsa prizadevanja po urejenem življenju so se sprevrgla še v večjo apatijo.

Fizično se je toliko oddvojil od duhovnega, da je ves prerasel v duha. Živel je življenje dinamičnega duha, v polnem pomenu tega naziva. Fizično in duhovno, ki je človeku dano, se je pri Ujeviću spremenilo v eno: dinamično duhovno. »Ni jedne godine, dana ni trenutka ne bih htio biti isti, stati, nego uvijek u duševnoj struji; naše maske in etikete najmanje su važne. Jer mene ne zabrinjuje preko mjere ako cjelokupna publika još nije došla do mjesta koja sam ja odavna napustio«, pravi v zapisu Proslov pred čitanjem (1930).

Ta poezija je nastala kot dolg nenehnim duhovnim gibanjem, pri razvoju avtorja gre za primer dinamičnega prehajanja ene faze v drugo ali hkrati v več faz. Medtem ko drugi avtorji v procesu svojega dozorevanja gojijo eno pot, ki jo najpogosteje nadgrajujejo iz svojega začetka, nosi Ujevičeva poezija v sebi umetniške smeri in izme, ki so v indoevropskem prostoru vplivali od renesanse do sredine našega stoletja. Duh in forma ostajata pri tem v domeni srečne enotnosti. Duh je živel v večni nadgradnji, formo si je sproti podvrgel različnosti sprememb.

Ujević je znan kot oče nove hrvaške poezije. Njegov vpliv do druge svetovne vojne ni tako očiten, če pomislimo na levičarsko usmerjene oblikovalce (Krlježa) in na različne tendence, ki jim podlega celotna medvojna evropska književnost. Ko se razočara v politiki, postane v vsem povsem apolitičen, daleč od kakršnekoli efemernosti. Tožbe, ki mu jih je zadala življenjska resničnost (Lelek sebra, Kolajna), prehajajo v preroško vedrino (Auto na korzu, Ojađeno zvono, Žedan kamen na studencu).

Če abstrahiramo začetniško (parnasovsko-matoševsko) obdobje do pesmi Oproštaj (1914), se v njegovi pesmi briljantnost in silovitost zlivata v zaokrožen pojem, vendar sestavljen iz dveh diametralnih delov: do l. 1919: sintetično-simbolistični ali pariško-zagrebski; od l. 1920: postsimbolistični, v njem več historičnih stilov prehaja v drugo fazo Ujevičevega ustvarjanja, v obdobje, ki bi ga lahko razdelili v dva časovna dela: 1. beograjskega, ali pogojno rečeno, fauvističnega, usmerjenega bolj vesoljsko, z nekaterimi težko razločljivimi sintagmatičnimi strukturami, vendar neodvisnega od nadrealističnega francoskega toka, 2. sarajevsko-splitsko-zagrebskega. Ta sumira in v njem se prerašča novejši evropski stil; v primeru s fauvističnim delom je bolj prečiščen in jasen, bolj usmerjen k zemeljski prihodnosti.

Geneza prvih dveh Ujevičevih zbirk leži v tragiki njihovega ustvarjalca. Te dve knjigi sta med seboj tesno povezani, tako vsebinsko-duhovno kot formalno. Vsebinsko-duhovno toliko, kolikor kažeta pesnikovo trpljenje, formalno, ker sta obe knjigi oblikovani na načelih (izometričnega) klasičnega verza, medtem ko v poznejših zbirkah prevladuje heterometričen oziroma svoboden verz. *Lelek sebra* je nastal pred *Kolajno* in je na tisti meji, kjer Ujević iz ekstrovertita postaja vse bolj izrazit introvertit, dokler v *Kolajni* povsem ne prevlada introvertiranost. Za udarci, ki jih Ujević doživlja, je

osamljen, tolažbo pa najde v knjigah, umetnosti in razmišljanju. Odkrije, da je izhod v lepoti izraza, ki potem privid upraviči. Izhaja iz čistih idealov, sanjarjenj, hrepenenj; ker odkrije, da so neuresničljivi, se drobi v trpljenju, iz tega pa izhaja protest proti družbenim ogabnostim, izkrivljanjem, vojni. Ti simboli so z Ujevićem tako tragično zrasli, da je o njem kot o dekadentu odveč govoriti. Čeprav obstaja logična doživljajska in izrazna povezava predvsem z Baudelairrom in z modernim simbolističnim gibanjem, se ta pri njem enako povezuje s starejšo hrvaško poezijo renesanse in baroka, pozneje s Kranjčevićem in Matošem, in tako sta Ujevićevi knjigi *Lelek* sebra in *Kolajna*, končani 1919. leta, sinteza klasičnega in modernega, starega in novega, vsega, kar je bilo pred simbolizmom, nekoliko tudi pred nadrealizmom, pred uradnim pojavom Bretonovega Manifesta. Tradicija rimanega verza, hkrati tudi tradicija pesimističnega doživljanja sveta, ki se razvija ob pojavu nacionalnih renesančnih lirikov, je v Ujevićevih prvih dveh knjigah speljana do vrhunca. Po tem nastane obdobje, ko se izometrična tonalnost osipa, nastaja čas osvobojenega in svobodnega verza, ki kmalu po letu 1920 prevlada.

Po nekaj mesecih Ujevićevega življenja v Zagrebu leta 1919 nastaneta med drugimi pesem *Dažd* in daljši prozni avtobiografski zapis *Ispit savjesti*. Daljša impresivna pesem *Dažd* je pisana v svobodnem ritmičnem verzu. Formalno bi povezovala Ujevićevo prihodnjo poezijo osvobojenega rimanega in svobodnega verza s predhodno strogo, klasično, sintetično-simbolistično poezijo rimanega verza. *Ispit savjesti* (Savremenik, 1923) neposredno razlaga in predoča tragične impulze Ujevićevega dotedanjega pesništva in osebne usode: »Bio sam u tamnici, u izgnanstvu; vidio sam kasarne, seminar, institute za trovanje mozga, sagriješio sam, gladovao sam . . ., mislio sam, da ću poludjeti; što god sam poduzeo, sve je propalo . . ., ljubio sam nesretno, pa i raskinuo se od ljubavi; nikakvih škola nijesam u redu svršio; došao sam (često zbog svoje netaktnosti) u sukob sa većinom »sila« u Evropi; ostao sam na koncu na drumu . . . Nije umro samo moj otac, i moj brat, i cijela moja porodica, ako su ikada živjeli; i danas ne znam kako se to dogodilo; ali za ovog svjetskog iskušenja ženstvo je pobijedilo u porodici svijeta; te sam nalazeći se na strani, jedna od muških žrtava rata, i ja umro. Tiho i nečujno dogodio se taj događaj kojemu su prethodile mnoge patnje i boljezni; ali jednoga dana se dogodilo posve sigurno i nesumnjivo. Avgustin Ujević je odista umro . . .«

Nekateri kritiki (V. Gligorić, Đ. Jovanović) imajo del Ujevićevega opusa do avtobiografske izpovedi *Ispit savjesti* za najkvalitetnejše obdobje. Vrednotenje izhaja najverjetneje iz tega, ker so vzgojeni na tradicijah realističnega dožemanja književnosti. Drugi kritiki (S. Šimić, I. Hergešić, N. Milićević) nasprotno trdijo, da polnost Ujevićeve izjemnosti pride do svoje polne veljave šele po letu 1925. Vsako Ujevićevo ustvarjalno obdobje se popolnoma izčrpa in izživi. Po njem sledi samo logično nadaljevanje, prehod v novo, še neraziskano. S tem je v neposredni in nerazdružni zvezi tudi podatek o osebnosti: ko se zasiti življenja na enem kraju, v enem mestu, odide drugam, v drugo mesto, a s seboj nič ne vzame: v mestu, iz katerega odide, pusti rokopise, knjige in nekaj ponošenih kosov obleke, kolikor je pač ima. Za pesem ali prozo, potem ko jo napiše, se ne zmeni mnogo. Samo po zaslugi nekaterih ljudi, ki so se družili s pesnikom, je znan del njegovega opusa, drugo je izginilo brez sledu, kot odpaden papir.

Ujevićeva doktrina, ki se je usodno zrasla z njegovim duhom, je: preroditi se ali umreti. Osebna radovednost, ta neprestani tok zavesti, ga žene tako daleč, da se spozna z vsemi področji znanosti, zato postane živa enciklopedija (menimo, da bi to lastnost pripisali že podedovanemu daru: prvi urednik enciklopedij in Krležev neposredni sodelavec, v mnogočem tudi učitelj, je dr. Mate Ujević, sorodnik Tina Ujevića). Tin je poznal »sve i svašta« (številni subtilni zapisi v Jadranski pošti, 1930, Pravici, 1940), le medicine ne; o njej, kot se zdi, ni absolutno nič vedel; celo na smrtni postelji je verjel, da ga lahko prej ozdravi globoko vdihovanje vonja rož kot injekcije »lopovov v belih kutah«.

Radovednost in percipiranje, ki izhajata iz radovednosti, najdeta prostor v poeziji. Da ju bolje razumemo, je treba konzumirati različne enciklopedije, ožjo literaturo, pripomočke. Odtod v tej poeziji po letu 1920 tudi stalne navidezne nerazumljivosti, nejasnosti, zahtevnosti, ki pritiskajo na bralca. Vse, kar se zlija iz Ujevićevega duha, najde svoje mesto v verzu. Blesk novih besed, opitost z njimi, zvočnost in večznačnost, težnja, da s takšnim opevanjem čimbolj adekvatno izraža sebe in svet.

V (pogojno rečeno) fauvističnem obdobju Ujević v glavnem živi, »kot živi«, v Beogradu. V primeru s prejšnjim življenjem, sintetično-simbolističnim, je zdaj optimističen, veder, obrnjen proti vesoljski neizmernosti, potem tuze-meljski radosti in veri v prihodnost (pesmi: Polihimnija, Visoki jablani, Ridokosi Mesije, Svetkovina ruža, Orfika, Cjeloviti cjelov i ti in druge). Ujević se zmiri sam s seboj, ponosen in zvišen nad tem, kar ga vsakdan obkroža. Izogiba se, da ne postane neudeleženec te varljivosti, najbolj verjetno zato, da ne bi ob neizbežnosti njenih sprememb spet še bolj ranil sam sebe. Ostaja to, kar je. »Ja sam ruševina. Jako čudnovato: vedra, radosna ruševina« (Hrv. revija, 1935).

Ker duh vpija vase toliko področij intelektualnih aktivnosti (filozofijo, religijo, ekonomiko, sociologijo itd.) in tudi različne umetniške tokove, poezija po letu 1919 ni pisana v enem stilu. Pravi, da je ta del opusa pisan v več historičnih in umetniških stilih. »Strašno poučne hrapavosti stila, stil-ske kakofonije na pragu kaosa koji je 1919—1920. imao da nastane«, je pripisal na robu svojega Ispita savjesti, najverjetneje leta 1923. V pesmih po letu 1920 je nekaj ekspresionizma galskega tipa (Apollinaire), nadrealizma, unanizma, neofuturizma, socialističnega realizma in drugih izmov kot izrastkov, najsrečnejše speljanih pod naziv splošnega evropskega ekspresionizma. Vanj so vključena tudi socialna, književna in druga umetniška prizadevanja do sredine našega stoletja. To prepletanje stilov je najbolj izrazito do 1932, čeprav so v tem obdobju deli, podedovani od simbolistične matice, še naprej primarni. Stilna različnost poraja svojevrstno sintezo Ujevićevega stila; ta je v primerjavi z umerjeno sintetično-simbolističnim — navidezno nediscipliniran, zato bujen, ni ga mogoče določeno označiti. Ob prihodu na Jadran 1929 se ta »strašno poučna hrapavost« umirja, dokler se v sarajevskih dneh okrog 1932 ne umiri.

Zanimivo je, kako prišleka Sarajevo sprejme. Že po nekaj dneh prišlek začuti, da je osvojen. Tin je prišel z namenom, da ostane za kratek čas, vendar je v Sarajevu ostal polnih sedem let. Čeprav prednjači bohemstvo, predano dela, odkriva, kristalno prevaja kitajske pesnike, živi življenje totalnega duha. Mesto deluje pomirjajoče, v njem najde impulze za delo. (Ujevićev sprejem Sarajeva ni osamljen; spomnimo se samo, da je tu deloval

S. S. Kranjčević; tudi Ivan Cankar, ki misli dlje ostati, v sorazmerno kratkem času konča tu dramo Hlapci.)

Od frenetičnega, čeprav introvertiranega upornika iz prvih dveh zbirk se Ujević spremeni v optimističnega rezistentā, in tak ostane do konca. Zdaj je to pesnik, ki je prišel do preprostih, življenjskih spoznanj, nekoliko resigniran, vendar v neprestanem toku duha, v kontinuiranem stadiju iskanja in nenadomestljivih odkritij:

Prerano sam se rodio za ravnodušnosti zemlje.
S vijekom moje duše umrle su gatke.
Našao sam istinu po svom srcu, a to je, da su slatke
i patnje, kad se u kutu mirna doma drijemlje.

Naučio sam se ljubiti stvari sitne i nevažne.
I malenkost me u bitnom čaru uči.
Ja cijenim čašu vode i pogačice ražne,
a u dnu vode sna te me oblak muči.

Ja cijenim na zemlji dobru jednostavnost
i nejasnoću, što je sunce od jasnoće.
Moja rijeka teče strujom zaboravnost,
daleko sam od kave, tuče, zle riječi i sve zloće.

.

Prebolio sam strasti, pa i ljutu pizmu.
Prekužio sam gnjev na vjerolomstvo.
Prostosrdno se čudim vandalizmu.
Ja bivam mlađi. Svijete, ja sam tvoje potomstvo.

(pesem Ganutljive opaske, Novi behar, 1934)

V sarajevskih dneh objavlja znane pesmi: Svetkovina ruža, Orfika, Cjeloviti cjelov i ti, Pobratimstvo lica u svemiru, Pogledi v praskozorju, Ganutljive opaske, Fisharmonika, Sat kasnih spoznaja in druge, ki kažejo na največjo stopnjo odprtosti proti zunanjemu svetu in prihodnji resničnosti. V naslednjih letih, ko prebiva v Splitu in potem v Zagrebu, v resničnosti druge svetovne vojne in kratkega obdobja brezpravja, se spet nekoliko povleče v svoj intimni svet. Ko životari v okupiranem Zagrebu, skorajda ne objavlja.

Življenje do leta 1950—1951 je povezano z materialnimi krizami (»Ne mogu kupiti ni poštanske karte, pa vam pišem na ovom novom papiru«, Sabrana djela, XVII, str. 525) in drugimi neugodnostmi. Ujević je že v svojem starostnem obdobju, ki bi v njem moral biti aktivnejši: ko zavest že spremlja dejstvo »Jedan grob me čeka. Kopaju ga za me« (pesem Grob), moral bi ustvariti rezimé svoje življenjske in umetniške izkušnje. Vendar po l. 1940 manj objavlja ali sploh ne že zaradi samega žalostnega veta ob njegovih prevodih in »dekadentni« poeziji. Manj se zadržuje v svoji najeti sobici in večji del dneva prebije po knjižnicah, v gostilnah in kavarnah. Nastane vrsta tako imenovanih kavarniških improvizacij, ki jih ne ceni (nagnjenost do kavarniških modrovanj in improvizacij se vleče še iz Mato-

ševih dni). Ujević ne piše mnogo, in kot da se namerno drži misli, ki jo je leta 1940 zapisal ob Goetheju: »Književnik dobija, ako svoje spoznaje stisne na najtanjši broj stranica« (Hrv. glasnik, 1940). In res, ob tako imenovani odjugi leta 1950 v reviji Hrvatsko kolo objavi prvo povojno pesem *Hymnodia to mou somati*, vsekakor najobsežnejšo, v celoti:

O moje tijelo! U tebi otkrih iskonsko trojstvo:
tvoju visinu, dužinu i širinu,
u tebi nađoh duh i dušu, moje svojstvo, mojstvo,
i u dnu njega nespokojstvo vječito, virovitu dubinu.

To što spaja te tri crte znači: Vrijeme,
četvrtu od protega u kojima se život kreće,
i jednu zbilju stvaranja: ljudsko sjeme
po kojima porod i bivanje uvijek postaje veće.

Po objavi pesmi *Hymnodia to mou somati* sledi Ujevićev duhovni, vendar ne fizični prerod. Objavlja antologijske pesmi: *Svratište sub Iove divo* (1951), *Tramvaji do Selske ceste* (1955), *Glasanje vjetra u noći* (1954), *Lude i mudre djevice* (1952), ki se v njih nekdanji upor, neomejena razpeltost in večna rezistenca, vesolje in vedrina zemeljske resničnosti, pomirjajo v logiki trdnega zaključka:

Svladao sam, nebo, tvoje nepogode,
budi miran pokrov povrh zemnog loga.
Pusti da se moja voća u snu rode,
pusti da me prožme iz tla strepnja mnoga.

Tako shvaćam zemlju, vlažnu grudu smeđu,
ja bez kraja nevin i tek s njome grešan.
I kad spustim vjeđu, kičmom slasti pređu,
sutradan ću biti svež i žedan, ješan.

I u tvojem oku, Zemljo, nisam smiješan.

S tem je sklenil svoj pesniški lok (pesem *Svratište sub Iove divo*). Potem se je čutil dolžnega, da prevede mnogo del iz svetovne književnosti, ker je brez tega znanje tolikih jezikov in literatur mrtev kapital. Izdajatelji so mu dali skoraj proste roke. Sledi prevod za prevodom, večkrat celo uspešnejši od originala. V načrtu je imel še dosti, dosti prevodov. »Kako bih ja to preveo!«, je govoril v družbi, poln navdušenja (Iz daljšega teksta).